

ACTA

– TANULMÁNYOK –

JOG ÉS IRODALOM
(*habilitációs előadás*)

H. SZILÁGYI ISTVÁN
egyetemi docens (PPKE JÁK)

Bevezetés

Az alábbiakban a 2009. május 12-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán tartott habilitációs előadásom anyagát kívánom közreadni, természetesen kibővített formában, hiszen a tudományos kollokvium formai kereti között nincs lehetőség a választott téma részletes kifejtésére.

A „jog és irodalom” az Egyesült Államokban az 1960-as évektől formálódó jogelméleti irányzat, amit sokan – kritikai szemléletét és gyakorlati céljait tekintve – a jogi realizmus örökségét folytató *Criticae Legal Studies* mozgalom egyik ágának tartanak. Bár az irányzat pontos „születési dátumát” egyesek James Boyd White *Legal Imagination* című művének 1972-es megjelenéséhez kapcsolják, az egyetemi és az akadémiai szférában valóban jelentőssé csak az 1980-as években vált. A „jog és irodalom” európai recepciója is a 80-as évek végén kezdődött előbb az angoloknál, majd az elmúlt másfél évtizedben szerte Nyugat-Európában. Ennyi lehetne a „jog és irodalom” lexikonszavában az irányzat négy mondatba sűrített története.

A habilitációs előadásomban az irányzat által átfogott problémák tematikus áttekintését kívántam adni. Miként azonban – mint azt a következőkben látni fogjuk – a „jog és irodalom” története is többféleképpen mesélhető, ugyanígy az irányzat képviselőinek tekintett szerzők művei által átfogott gazdag tematika is sokféleképpen csoportosítható. A legegyszerűbb – s talán leggyakrabban alkalmazott – séma szerint a kutatási területen két jellegzetes megközelítés különíthető el: az egyik, amely azt vizsgálja, hogy a jog hogyan jelenik meg az irodalmi művekben (*law in literature*), míg a másik a jogot magát tekinti egy sajátos irodalmi műfajnak (*law as literature*).¹

¹ E dichotómiát – ami eredetileg Neil Duxburytól származik – Ian Ward és Maria Aristodemou írásaiból kölcsönöztem. IAN WARD: *Law and Literature: Possibilities and Perspectives*. Cambridge: Cambridge

Jog az irodalomban

A „jog az irodalomban” megközelítés egyik fő problémája a jog és igazságosság – vagy a hagyományos felfogásban: pozitív jog és természetjog – viszonyának elemzése, amely szorosan kapcsolódik a jog kritikájához. E körben nem csupán az antik, a klasszikus és a modern drámai irodalom – Szophoklészétől kezdve Shakespeare-en keresztül Bernard Shaw-ig és Brechtig – kanonizált művei kínálkoznak „nyersanyagként”, hanem az elidegenedés jellegzetesen modern jelenségének feltárásához a XIX–XX. századi regény jogi tárgyú vagy a joghoz kapcsolódó darabjai, különösen például Flaubert, Dosztojevszkij, Kafka, Camus vagy Melville írásai. Természetesen ez az elméleti törekvés kapcsolódik legszorosabban a „kritikai jogi kutatások” irányzatához, és egyes szerzők ezt a „jog és irodalom” terepén belül önálló megközelítésnek tartják, melyet „humanista” irányként aposztrofálnak.²

Mint azt Jane B. Baron megjegyzi, a „humanista” szerzők műveinek jellegzetes szerkezete van: valamilyen általános, elméleti megállapítással kezdődnek, amit aztán néhány klasszikusnak tekintett irodalmi mű elemzése követ, melyben elsősorban a szereplők jellemére, illetve a cselekmény elemzésére összpontosítják figyelmüket a szerzők. Végezetül levonják a morális tanulságot, s egyben hitet tesznek az irodalom erkölcsi felemelő hatása mellett.

E klisé a „humanisták” legbefolyásosabb szerzői közül minden bizonnyal Richard Weisberg műveire illik leginkább. A nagy vitát kavaráó, *The Failure of the Word* című művének alaptézise például, hogy a modern, elidegenedett ember (Nitzsche *Untermensch*-e) eltorzult lelki alkata – akít a valóságtól, a cselekvéstől és az érzelmektől való elzárkózás mellett leginkább a nitzschei *ressentiment*, s a nyílt, közvetlen, cselekvő emberek elpusztításának vágya jellemez – voltaképpen megfelel a modern jogász karakterének, aki ahelyett, hogy valamit tenne a nyilvánvaló igazságtalanság ellen, folyton csak beszél, latolgat – mint Shakespeare Hamletje – s tétlenségével, folytonos okoskodásával, taktikázásával dönti romlásba az őt körülvevő embereket. E tételt kívánja igazolni a szerző a modern regényirodalom mesterei, Flaubert, Dosztojevszkij, Camus és Melville műveinek elemzése révén.³ Weisbergen kívül per-se tucatnyi más szerzőt is említhetnénk e körben, de a „humanistának” tekinthető fontosabb szerzők – például James Boyd White, Robin West, Robert Cover, Robert Weisberg – műveiben általában kevésbé direkt a morális nevelő hatásra való törekvés⁴ és az elméleti tézis inkább módszertani jellegű, ezért e szerzők gyakran kap-

University Press, 1995. MARIA ARISTODEMOU: A jog és irodalom tanulmányozása. In Szabadfalvi József (szerk.): *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések* [Prudentia Juris 5.]. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1996, 167–198.

² ELIZABETH VILLIERS GEMETTE: Law and Literature: An Unnecessarily Suspect Class in the Liberal Arts Component of the Law School Curriculum, 23. *Valparaiso University Law Review* (1988), 267–340. JANE B. BARON: Law, Literature and the Problem of Interdisciplinarity, 108. *Yale Law Journal* (1998), 1059–1085.

³ RICHARD WEISBERG: *The Failure of the Word. The protagonist as Lawyer in Modern Fiction*, New Haven, London: Yale University Press, 1984.

⁴ Richard Weisberg éppen ezen az alapon bírálta több ízben az említett „humanistákat” – köztük névrokonát, Robert Weisberget is – etikai relativizmussal vádolva őket. Lásd RICHARD WEISBERG: *Coming of Age*

csolódnak az értelmezés problémáját középpontba állító „hermeneutikusok” irányzatához is.

A „humanisták” által megfogalmazott erkölcsi tanulságok természetesen maguk is sokféle lehetnek, hiszen különféle témákhoz kapcsolódhatnak: a jog és az igazságság összeütközése; a hatalom jogot korrumpáló hatása; a jog elidegenítő, elnyomó hatása; a jognak a nők és a különféle kisebbségek elnyomásában játszott negatív szerepe mellett – mely témák nyilvánvalóan a jog kritikájához kapcsolódnak – a jog megjelenik úgy is, mint a hatalom korlátja, az egyenjogúság kivívásának eszköze. A „humanisták” között tehát éppúgy megtalálhatók a jog elszánt kritikusai, mint a jog apologetái.⁵ Ennek megfelelően ugyanannak az irodalmi műnek gyakran egymástól teljesen eltérő, nemritkán ellentétes és egymás között is vitatott értelmezései születnek.

Some More: ‘Law and Literature’ Beyond The Cradle. 13. *Nova Law Review* (1988), 107–124; Uő.: Family Feud: A Response to Robert Weisberg on Law and Literature, 1. *Yale Journal of Law and Humanities* (1988), 69–77. A Weisbergéhez közeli álláspontot képvisel például J. Allen Smith, Michael Pantazakos, John J. Osborn Jr. és Martha C. Nussbaum. Lásd J ALLEN SMITH: *Job, and the Anguish of the Legal Profession: An Example of the Relationship of Literature, Law and Justice*. 22. *Rutgers Law Review* (1979), 661–675; Uő.: A Case History with Happy Ending. 2. *ALSA F.* (1997), 21–27; MICHAEL PANTAZAKOS: Ad Humanitatem Pertinent: A Personal Reflection on the History and Purpose of the Law and Literature Movement. 7. *Cardozo Studies in Law and Literature* (1995), 31–72; Uő.: The Form of Ambiguity: Law, Literature, and the Meaning of Meaning. 10 *Cardozo Studies in Law and Literature* (1998), 199–252; JOHN JAY OSBORN JR.: UFOs in the Law School Curriculum: The Popularity and Value of Law and Literature Courses. 14. *Legal Studies Forum* (1990), 53–61; Uő.: On the Tenth Anniversary of Cardozo Studies in Law and Literature. 10. *Cardozo Studies in Law and Literature* (1998), 129–130; MARTHA C. NUSSBAUM: Scepticism about Practical Reason in Literature and the Law. 107. *Harvard Law Review* (1993), 714–744. Ezzel szemben mások „etikai abszolutizmussal” vádolják Weisberget, felhívva a figyelmet arra a problémára, hogy meglehetősen tág tér adódik aközött, hogy valaki valamilyen etikai vagy politikai nézet mellett kötelezi el magát, amit feltétlen „igazságnak” tekint, és a „minden lehetséges” etikai relativizmusa, illetve a „semmi sem számít” etikai nihilizmusa között. Lásd MORAVETZ: Ethics and Style: The Lessons of Literature for Law. 45. *Stanford Law Review* (1992), 497–521; JAMES SEATON: Law and Literature: Works, Criticism and Theory. 11. *Yale Journal of Law and Humanities* (1999), 479–507. IAN WARD: From Literature to Ethics: The Strategies and Ambitions of Law and Literature. 14. *Oxford Journal of Legal Studies* (1994), 389–400. ROB ATKINSON: Nihilism Need Not Apply: Law and Literature in Barth’s *The Floating Opera*. 32. *Arizona State Law Journal* (2000), 747–823. Az irodalom erkölcsi nevelő hatása (*moral uplift*) tehát maga is vitatott elméleti kérdés a „jog és irodalom” berkeiben.

⁵ David Ray Papke például három eszmei irányt különböztet meg a „jog és irodalom” művelői között: a *Critical Legal Studies* mozgalomhoz is kapcsolódó neomarxistákat – köztük említi Peter Gabelt és Judith Kofflert –, a nitszscheanusokat – ennek az iránynak reprezentánsa Richard Weisberg – és az Új Kritikusok irodalomtudományi iskolájának hatását mutató szerzőket, elsősorban James Boyd White-t. DAVID RAY PAPKE: Neo-Marxists, Nitszscheans, and New Critics: The Voices in the Contemporary Law and Literature Discourse. *American Bar Foundation Research Journal* (1985), 883–897. James Seaton a politikai nézetektől független szempontot javasol a „kulturális radikalizmus” és a „kulturális konzervativizmus” megkülönböztetésével. Politikai szempontból vett konzervatívok és radikálisok mindkét táborban akadnak. A „kulturális konzervatívok” úgy vélik, hogy az emberiség kulturális öröksége, és különösen az irodalom, betekintést ad azokba az örök emberi értékekbe, melyek gazdagíthatják és humanizálhatják a jogi oktatást. A „kulturális radikálisok” ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy az irodalom csupán retorikai és nem referenciális összefüggésben áll a joggal. Elutasítják azt a hagyományos elképzelést, hogy a nagy irodalmi művek hozzáférhetővé teszik az emberi természetre vonatkozó igazságokat, s ezzel együtt az „igazság” fogalmát is mint ami a diszkurzus értelmes kategóriája lenne. Számukra az irodalom csupán a diszkurzus egy paradigmáját képviseli, amit sikerrel lehet alkalmazni a jogi szövegek tanulmányozásában. JAMES SEATON: The Two Branches of Law and Literature Movement: A Critique of Stanley Fish. 15. *Legal Studies Forum* (1991), 65–73.

Így James Boyd White számára Szophoklész *Antigonéjában* – amely a „jog és irodalom” kurzusokban Shakespeare *Szeget szeggel* és *A velencei kalmár* darabjai után a harmadik leggyakrabban használt drámai mű⁶ – Antigoné és Kreón egyaránt az ön-hittség és a jogias gondolkodás példáit mutatják, szemben a közvetlenséget és nyitottságot megjelenítő Iszméné és Haimón alakjával.⁷ Patrick Lenta Hegel nyomán azt hangsúlyozza, hogy mind Kreón, mind Antigoné csupán az értékek egy bizonyos szférájára van tekintettel – Kreón a város jólétére, míg Antigoné a családi kötelezettségek „íratlan törvényeire” –, s a másik által képviselt értékeket figyelmen kívül hagyja.⁸ Richard Posner pedig egyenesen Kreón pártját fogja, mint aki a közösségért felelős vezetőt példázza, akinek időnként „kemény döntéseket” kell hoznia.⁹ Természetesen létezik a drámának feminista olvasata is, amely azt hangsúlyozza, hogy Antigoné hősiességének egyik fontos forrása női mivolta, míg Kreón a patriarchális türanniszt személyesíti meg.¹⁰ (Az álláspontok és az „olvasatok” sokfélesége persze magyarázható George Steiner meglátásával, aki az emberi élet öt alapvető konfliktusát különböztette meg, melyek a drámai összecsapás alapját képezhetik: a férfi és a nő, az idős és a fiatal, a társadalom és az egyén, az élő és a halott, illetve az ember és az istenek közötti ellentétet. Steiner szerint az *Antigoné* egyike azon kevés drámai műveknek, melyben mind az ötféle konfliktus megjelenik.¹¹)

Baron ugyanakkor felhívja arra a problémára is a figyelmet, hogy a „humanisták” nem rendelkeznek egy közös irodalmi kánonnal – ezért is nevezi ezt az irányzatot a szerző ironikusan „a nagy könyv keresésére” irányuló vállalkozásnak.¹² Valójában így a „humanisták” akarva-akaratlanul is formálják az irodalmi, vagy legalábbis a jogászoknak szánt irodalmi kánont. Tegyük hozzá, hogy az a kérdés, hogy milyen irodalmi műveket olvassanak a jogászok, már jóval régebben foglalkoztatja az amerikai jogtudományt, mint a „jog és irodalom” irányzatának kibontakozása, hiszen az első ilyen olvasmánylistát a joghallgatók számára John Wigmore állította

⁶ Vö. JEFFREY G. SHERMAN: A Tax Teacher Tries Law and (Dramatic) Literature. 37. *Stuffed University Law Review* (2004), 255–285.

⁷ JAMES WHITE BOYD: *Justice as Translation: An Essay in Cultural and Legal Criticism*. Chicago: University of Chicago Press (1990), 15.

⁸ PATRICK LENTA: Is There a Class in This Text? Law and Literature in Legal Education. 119. *The South African Law Journal* (2002), 841–865.

⁹ RICHARD A. POSNER: Remarks on Law and Literature. 23. *Loyola University Law Journal* (1991), 181–195.

¹⁰ A feminista olvasatról lásd: SUSAN W. TIEFENBRUN: On the Tenth Anniversary of Cardozo Studies in Law and Literature. 10. *Cardozo Studies in Law and Literature*, 139–141. GEORGE ANASTAPLO: Law and Literature and the Austen-Dostoyevsky Axis: Explorations. 46. *South Dakota Law Review* (2001), 713–780, különösen 734–747.

¹¹ GEORGE STEINER: *Antigones*. Oxford: Oxford University Press, 1984. Az *Antigoné* elemzéséről lásd még SIMON ATTILA: A törvény Szophoklész *Antigonéjában*. *Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/2, 71–93. Az *Antigonének* a jogi oktatásba való bevonásának tapasztalatairól érdekes beszámolót ad Alan R. Velie és Casey Davis, akik diákjaikkal a darab alapján rendeztek pert. A hallgatókból álló esküdtszék ártatlannak ítélte Antigonét a hazaárulás büntettségében (*treason*), de bűnösnek mondták ki a bíróság megsértésében (*contempt*). ALAN R. VELIE – CASEY DAVIS: Introducing Trials into Law and Literature Classes. 26. *Oklahoma City University Law Journal* (2001), 447–470.

¹² BARON: Law, Literature ... (2. jegyzet).

össze a múlt század kezdetén.¹³ A kánon kérdése viszont – majd, mint látni fogjuk – lényeges vitaponttá válik a „humanisták” és a Baron által „narrativistáknak” keresztelt szerzők között.

A jognak az irodalmi művekben megjelenő képe jogtörténeti, illetve esztétörténeti forrásként is használható. Csak néhány jellegzetes témát említve: Ian Ward például Shakespeare királydrámáinak elemzésén keresztül mutatja be a XVI. és a korai XVII. századi angol alkotmányosság eszméinek változásait.¹⁴ A feminista szerzők számára, akik általában osztják azt a felfogást, hogy a férfiak által uralt társadalom egyaránt kirekeszti a nőket az irodalomból és a jogból, az ilyen irányú történeti kutatások különösen fontosnak bizonyulnak. Judy M. Cornett például a XVIII. századi

¹³ JOHN WIGMORE: A List of Legal Novels. 2. *Illinois Law Journal* (1908), 574. Valójában Wigmore előtt már Eugen Wambaugh készített két olvassmánylistát is az 1800-as évek végén (EUGEN WAMBAUGH: *Light Reading for Students*. 2. *Law Bull. Sr. U. Iowa* (1892), 28. Uő.: *Summer Reading for Lawyers*. 1. *Law Book News* (1894), 199. Patricia O'Connor kutatásai szerint. PATRICIA HARRIS O'CONNOR – SAMUEL PYEAFT MENEFE: Law and Literature 'Brought in Book': A Provisional Bibliography of Bibliographical Sources. 86. *Law Library Journal* (1994), 781–815. Az ilyesfajta olvassmánylisták léte is alátámasztja azt a feltevést, hogy a jog és irodalom kapcsolata az amerikai jogtudomány történetében sokkal régebbi keletű, mint a kortárs „jog és irodalom” irányzata. A történetnek ezt a verzióját Robert A. Ferguson úttörő kutatásai nyomán Nagy Tamás mutatja be *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények* című tanulmányában. Eszerint az amerikai esztétörténetben a jog és irodalom „együttállása” valójában a XVIII. század utolsó harmadától a XIX. század közepéig uralkodó csillagzata volt mind a jogi, mind az irodalmi életnek, aminek aztán a jog világában az 1870-es években – Christopher Columbus Langdell munkássága nyomán – a jogi oktatás reformja, illetve a modern „pozitív” jogtudomány megalapozása vetett véget. Ebben a történetben tehát a „jog és irodalom” a múlt század végén nem „született”, hanem „újja-született”, vagy méginkább: „visszatért”. A „visszatérés” talán még jobban is illeszkedik az amerikai jogtudomány történetében feltételezett „ingamozgás” széles körben elfogadott elbeszélő keretéhez, amiben a langdelli „pozitív”, formalista jogtudományra adott reakcióként alakul ki az anti-formalista realizmus, amit aztán felvált a processzuális jogelmélet képében jelentkező formalizmus, hogy az 1960-as évek végétől ismét átadja helyét a formális elemzéseket háttérbe szorító kritikai jogi kutatásoknak. (Amelyen – főként Richard Posner elképzelései szerint – az ezredforduló táján felülkerekedik a „jog gazdasági elemzésének” „feszesebb”, „tudományosabb” irányzata, és így tovább és így tovább...) NAGY TAMÁS: *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények. Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/2. 57–69. ROBERT FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press, 1984. NEIL DUXBURY: *Patterns of American Jurisprudence*. Oxford: Clarendon Press, 1995. A „jog és irodalom” történetének harmadik változatát Richard Weisberg írta meg, aki az irányzat keletkezését Wigmore és Benjamin Cardozo munkásságától számítja (Cardozónak 1925-ben a *Yale Review* júliusi számában jelent meg a „Law and Literature” című tanulmánya), harmadik mérföldként pedig J. ALLEN SMITH: *The Coming Renaissance in Law and Literature* című tanulmányának 1979-es megjelenését tekinti. J. ALLEN SMITH: *The Coming Renaissance in Law and Literature*. 30. *Journal of Legal Education* (1979), 13–26. Vö. WEISBERG: *Coming of Age ...* (4. jegyzet). A „jog és irodalom” történetéről lásd még PAPKE: *Neo-Marxists...*, (5. jegyzet); Uő.: *Law and Literature: A Comment and Bibliography of Secondary Works*, 73. *Law Library Journal* (1980) 421–437. RICHARD WEISBERG: *Law, Literature and Cardozo's Judicial Poetics*. 1. *Cardozo Law Review* (1979), 283–342. GARY MINDA: *Law and Literature at Century's End*. 9. *Cardozo Studies in Law and Literature* (1997), 245–258. JAMES D. HOPKINS: *The Development of Realism in Law and Literature During the Period 1883–1933*, 4. *Pace Law Review* (1983), 29–60. C. R. B. DUNLOP: *Samuel Warren: A Victorian Law and Literature Practitioner*. 12. *Cardozo Studies in Law and Literature* (2000), 265–291.

¹⁴ WARD: *Law and Literature* (1. jegyzet) 59–89.; Uő.: *Law, Liberty and Literature*. 27. *Anglo-American Law Review* (1998), 188–220.

angol jog és irodalom tanulmányozásán keresztül mutatja be, hogy a nőket a jog hogyan zárja ki az esküdtsekben való részvételből, s egyúttal teszi őket a jog tárgyává, míg Kristin Brandser Kalsem a feminista mozgalom kibontakozásának korai történetét vizsgálja a XIX. század végi, XX. század eleji angol jog és irodalom történetének elemzése révén.¹⁵ Theodor Ziolkowski sajátos Kafka olvasata *A pert* a XIX–XX. század fordulójának osztrák büntetőjogi reformvitáinak összefüggésébe helyezi.¹⁶ Harold P. Southerland pedig amellel érvel, hogy a közelmúlt történetének ismerete nélkül napjaink jogélete sem érthető meg.¹⁷ E kutatási irány érdekes elméleti problémákat is felvet. Több teoretikus úgy véli, hogy az irodalom tanulmányozása hozzásegíthet bennünket a történetírás, s ezen keresztül a jogtörténet elméleti problémáinak jobb megértéséhez is.¹⁸ Sőt, az antik irodalom tanulmányozása a „protojogi” társadalmi intézmények, például a vérbosszú rendszerének jogantropológiai tanulmányozása szempontjából is használható¹⁹ – bár a bosszú témája jószerint „örökzöldnek” tekinthető az irodalom történetében, így a jogi kultúrák összehasonlító kutatása szempontjából sem érdektelen.²⁰

A jognak az irodalomban megjelenő képe azonban nem csupán eszmetörténeti, illetve jogtörténeti, hanem – különösen a modern regényirodalom művei – a jogszociológiai kutatások számára is értékes forrásul szolgálhatnak. Ez utóbbi diszciplínában – Ehrlich ’élő jog’ koncepciójára támaszkodva – az 1970-es években Jean Carbonnier hívta fel a figyelmet a dokumentumelemzés ilyen irányú kiterjesztésének lehetőségére²¹. A jog-

¹⁵ JUDITH M. CORNETT: Hoodwicked by Custom: The Exclusion of Women from Juries in Eighteenth-Century English Law and Literature. 4. *William and Mary Journal of Women and the Law* (1997), 1–89. KRISTIN BRANDSER KALSEM: Law, Literature, and Libel: Victorian Censorship of ‘Dirty Filthy’ Books on Birth Control. 10. *William and Mary Journal of Women and the Law* (2003), 533–568; Uő.: Alice in Legal Wonderland: A Cross-Examination of Gender, Race, and Empire in Victorian Law and Literature. 24. *Harvard Women’s Law Review* (2001), 221–254.

¹⁶ THEODOR ZIOLKOWSKI: Franz Kafka: *The Trial*. In uő.: *Dimensions of the Modern Novels: German Texts and European Contexts*. Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1969. NAGY TAMÁS: Néhány eljárás: Kafka olvasatok a jogirodalomban. *Jogelméleti Szemle*, 2001/3 <http://jesz.ajk.elte.hu=nagy7html>.

¹⁷ HAROLD P. SOUTHERLAND: Law, Literature and History. 28. *Vermont Law Review* (2003), 1–90.

¹⁸ Lásd PETER BROOKS: Law, Literature, Memory. In *Law, Memory and Literature*. ALPSA Annual Publication, UQ Vanguard, 2004, 9–11. AUSTIN SARAT: History and Memory. In *Legal Decisions and Legal Practices: Toward an Agenda for New Scholarship*. In *Law, Memory and Literature*. ALPSA Annual Publication, UQ Vanguard, 2004, 86–94. COSTAS DOUZINAS: Theses on History, Law and Forgetting. In *Law, Memory and Literature*. ALPSA Annual Publication, UQ Vanguard, 2004, 100–112. Ehhez az elméleti kérdéshez lásd még NAGY TAMÁS: Tiszta Amerika, avagy az (elmélet)történeti elbeszélések problémája. In uő. *Jog és irodalom* (PhD-értekezés). Szeged, 2006, 33–49. A hazai irodalomban a történeti perspektívához kapcsolódó írásokként lásd még: FEKETE BALÁZS: A századforduló szellemi körképe a *Varázshegyről*. *Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/2. 19–29.; SIMON: A törvény... (11. jegyzet); TATTAY SZILÁRD: A rózsza neve: Ockham. Nominalizmus és természetjog Eco regényében. *Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/2., 111–118.

¹⁹ RICHARD POSNER: *Law and Literature: A Misunderstood Relationship*. Cambridge: Harvard University Press, 1988, 25–70.

²⁰ Vő. VARGA CSABA: Irodalom? Jogbölcsélet? *Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/2. 119–132.

²¹ JEAN CARBONNIER: *Sociologie juridique*. Paris: PUF, 1978. Vő. ZOMBOR FERENC: Dokumentumelemzés. In BADÓ–LOSS–H. SZILÁGYI–ZOMBOR: *Bevezetés a jogszociológiába*. [Prudentia Iuris 9.] Miskolc: Bátor Kiadó, 99–112., különösen 107–110.

szociológiai kutatások egyik fontos témája például, melyben az irodalmi művek elemzése is segítséget nyújthat, a jogász hivatás és a társadalomnak a jogászokról kialakult képének vizsgálata. Ezen a vonalon Henry B. Cushing és Ernest B. Roberts már az 1960-as évek elején végeztek kutatásokat. A klasszikus szerzőktől – Shakespeare, Swift és Dickens – kezdve a kortársak – Cozzens, Louis Auchincloss, Mankiewitz és O’Hara – műveivel bezárólag tekintették át a jogászoknak az irodalomban kialakult képét.²² Ugyancsak a kortárs irodalmi művek elemzéséből kiindulva vizsgálja William Domnarski a jogász hivatás erkölcsi problémáit, különös tekintettel a magánélet és a hivatás közötti feszültség kérdésére.²³ A jogász hivatás etikai problémáinak vizsgálata persze elméleti általánosítások alapját is képezhetik. Így például Sarah Krakoff Lawrence Joseph *Lawyerland* című könyvének bemutatása kapcsán bírálja a humanistáknak – különösen James Boyd White, Martha Nussbaum és Robin West – a jogászokra és az irodalom nevelő hatására vonatkozó előfeltevéseit.²⁴ A jogszociológusokat viszont nem érinti a „humanisták” kánonvitája (a „nagy könyv keresése”), mert – mint arra Donald J. Polden rámutat²⁵ – a jogászságról kialakított társadalmi képet nem csak a kanonizált irodalom, hanem a populáris kultúra olyan „termékei” is formálják, mint a népszerű bűnügyi regények vagy tévésorozatok, melyek szintén a dokumentumelemzés körébe vonhatók.

Az irodalmi művekből azonban nem csak arról tájékozódhatunk, hogy az adott kor társadalma hogyan vélekedik a jogról, illetve a jogászokról, hanem bizonyos esetekben teljesebb képet kaphatunk a jogi eljárás szereplőinek lelki motívumairól, erkölcsi nézeteiről, előítéleteiről is. Ezek a megfontolások vonzzák a jog lélektani, illetve társadalom-lélektani összefüggéseivel foglalkozó szerzőket – főként a büntetőjog,²⁶ és a kriminológia művelőit – e kutatási területre.

Peter Brooks a vallomástétel aktusát vizsgálja a jog, az irodalom és a lélektan tükrében arra a következtetésre jutva, hogy a jog képtelen biztosítani a „félelemmentes történetmesélés” lehetőségét. Ez utóbbi standard azonban maga is mindig bizonytalan, amint azt az irodalmi művek és a lélektan eredményei is mutatják.²⁷ Brooks álláspontját elemzi Marianne Sadowski, Mary Shelley *Frankensteinjének* példája alapján, hangsúlyozva, hogy a vallomások kapcsán nem az elmondott történetek a leg-problematicusabbak, hanem azok, amelyeket nem mondtak el, s a hangok, amelyeket

²² HENRY B. CUSHING – ERNEST B. ROBERTS: Law and Literature: The Contemporary Image of the Lawyer. 6. *Villanova Law Review* (1961), 451–479.

²³ WILLIAM DOMNARSKI: Law and Literature. 27. *Legal Studies Forum* (2003), 109–129.

²⁴ SARAH KRAKOFF: Does ‘Law and Literature’ Survive *Lawyerland*? 101. *Columbia Law Review* (2001), 1742–1749.

²⁵ DONALD J. POLDEN: Law and Literature: A Collection of Essays on John Grisham’s *The Rainmaker*. 26. *The University of Memphis Law Review* (1995), 1251–1256.

²⁶ Walter Harrison Hitcler már egy 1932-ben publikált tanulmányában – melyben a büntetőjog alapvető fogalmainak és a fontosabb büntetőjogi tényállásokat vette sorba irodalmi példákkal megvilágítva azok lényegét – úgy nyilatkozott, hogy „[...] a jog és az irodalom között oly gyakori és szoros a kapcsolat, hogy a jogász, aki nem szereti az összes korok klasszikusait, olyan, mint a kórboncnok, aki szülést vezet le.” WALTER HARRISON HITCLER: Literature and the Criminal Law. 37. *Dickinson Law Review* (1932), 1–15., 15.

²⁷ PETER BROOKS: Storytelling Without Fear? Confession in Law and Literature. 8. *Yale Journal of Law and the Humanities* (1996), 1–29.

nem hallgattak meg.²⁸ Ugyanebből a perspektívából vizsgálja Deni Smith Garcia a megszegyenítés problémáját Hawthorne *A skarlát betű* című regényének elemzése alapján. A szerző szerint a megszegyenítés mint jogi szankció, kérdésessé vált a modern korban. Jog szempontból nézve az állam elveszítette erkölcsi autoritását a társadalom szemében; lélektani szempontból vizsgálva, a szégyen túlságosan egyéni érzés ahhoz, hogy ellenőrizni lehessen; míg társadalmi szempontból vizsgálva, a modern társadalom nem eléggé kohezív ahhoz, ami a megfelelő megszegyenítéshez szükséges lenne.²⁹

E problémát az ellenkező oldalról, a bűnözők szempontjából vizsgáló kriminológusok – Anita L. Morse és Jean Bourguignon – hasonló kritikái következtetésre jutottak a XIX. és XX. század amerikai jogának és irodalmának tanulmányozása során. Az Amerikai Történet, ahogy azt a fehér, angolszász férfiak mesélik egy új és szabad földön, a nőket, a feketéket és a bevándorlókat ellenséges behatolóknak tekinti. Egy társadalmat az alapján is megítélhetünk, hogy hogyan bánik ellenségeivel. Ha a bűnözést úgy határozzuk meg, mint a társadalomtól való elidegenedést, akkor a XIX. és XX. századi Amerika sokféleképpen definiálta ellenségeit: mint gonosz szupermeneket, boldogtalan áldozatokat, törvényen kívüli hősokeket, faji degeneráltakat vagy csökkent értékű embereket. Az amerikai jogrendszer pedig tükrözte ezeket az elképzeléseket a vétkesség meghatározásaiban és az elkövetővel való bánásmódban.³⁰

Természetesen a polgári jog művelői sem kívánnak lemaradni a büntetőjogászok és a kriminológusok mögött a „jog és irodalom” kutatási területének felderítésében. Blake D. Morratt irodalmi példák segítségével igyekszik megvilágítani a látszólag pártatlan szerződési szabályok és az ezeket igazolni kívánó szerződési elméletek kudarcát az olyan alku-szituációkban, melyeket a faji vagy nemi egyenlőtlenségek jellemeznek. Blake érvelésének érdekessége, hogy az egyúttal szintén felveti a kánon problémáját, mivel az irodalmi anyagok – John Grisham *A Time To Kill* című regénye és Robert Benton *Places in the Heart* című filmje –, melyekkel a szerző dolgozik, inkább a populáris kultúra darabjainak tekinthetők.³¹ Lenora Ledwon viszont a neves amerikai író, Henry James műveit hívja segítségül a „józan ész” [*common sense*] a *common law* és a szerződési elméletek jellegzetes toposzának elemzéséhez. Ledwon szerint a fő kérdés a „józan ész” terminusának használatával kapcsolatban mindig ugyanaz: „Kinek a józan eszéről van is szó?” A „jog és irodalom” módszerei pedig legalább két aspektusát világítják meg a „józan ész” fogalmának.: A „józan ész”-t mint a képzelet kudarcát, illetve mint a bizonytalanság forrását.³² A liberális szerződési jog intézményeinek legradikálisabb, s egyúttal legnagyobb visszhangot keltő bi-

²⁸ MARIANNE SADOWSKI: 'In an Evil Hour': Confession, Narrative Framing and Cultural Complicity in Law and Literature. 34. *Connecticut Law Review* (2001), 695–716.

²⁹ DENI SMITH GARCIA: Three Worlds Collide: A Novel Approach to the Law and Literature and Psychology of Shame. 6. *Texas Wesleyan Law Review* (1999), 105–129.

³⁰ ANITA L. MORSE – JEAN BOURGUIGNON: Criminals in Nineteenth and Twentieth Century American Law and Literature: An Essay and Annotated Bibliography. 79. *Law Library Journal* (1987), 639–665.

³¹ BLAKE D. MORRANT: 06, Law, Literature, and Contract: An Essay in Realism, 4. *Michigan Journal of Race & Law* (1998), 1–37.

³² LENORA LEDWON: Common Sense, Contracts, and Law and Literature: Why Lawyers Should Have Read Henry James, 16. *Tuoro Law Review* (1999), 1065–1088.

rátát azonban minden bizonnyal Robin West fogalmazta meg.³³ West Kafka írásainak lidércnyomásos, abszurd világát idézi fel, hogy rávilágítson a liberális szerződési jog, s azt igazolni kívánó, divatos mikroökonómiai gazdaságelmélet³⁴ mögött kirajzolódó emberkép torz és tarthatatlan mivoltára.

Csak érdekességképpen, a „tétéles” jogi tárgyak művelőinek szerteágazó érdeklődésének jelzésére, érdemes megemlíteni, hogy még a környezeti jog specialistái is elkalandoznak a „jog és irodalom” területére. Robert R. M. Verchick például John Steinbeck műveit hívja segítségül a környezetvédelmet megalapozó ökológia holisztikus szemléletének bemutatásához.³⁵

A „humanista” megközelítés és a jogszociológia érdeklődésének metszetében helyezkedik el az ún. „narratív jogtudomány” egyik irányzata, a „kisebbségi tudatosság” körébe tartozó törekvések.³⁶ Az ide sorolható szerzők erőfeszítései elsősorban arra irányulnak, hogy a jog által „meg nem hallgatott” kisebbségi csoportok – nők, faji, etnikai, nemzetiségi, osztályhelyzetük vagy szexuális beállítottságuk miatt marginalizált társadalmi csoportok – számára „adjanak hangot”, azáltal, hogy a jogról szóló beszédben az illető kisebbség élményeit, a jog által el nem ismert, megtagadott identitását kifejező – természetesen főként női, illetve az adott kisebbséghez tartozó szerzők által írt – irodalmi műveket igyekeznek bevonni.

Marijane Camilleri esettanulmányában Susan Glaspell *A Jury of Her Peer* című novellájának irodalmi és jogi elemzése nyomán világít rá arra a problémára, hogy a férfi kultúra és jog által marginalizált nők számára az agresszió – matriarchátus patriarchátus helyett – nem jelent megoldást, hanem csupán az, ha a közösség férfiakkal egyenrangú tagjaivá válhatnak.³⁷ Marie Ashe a „rossz anya” sztereotípiájának vizsgálata révén tárja fel, hogy a jog hogyan hallgattatja el, s teszi pusztá tárgygyá a morális közösség által kitaszított nőket. Toni Morrisonnak az amerikai polgárháboró idejében játszódó regénye – melyet a szerző elemez –, a *Beloved* főhősnője, Seth, a szökött

³³ ROBIN WEST: Authority, Autonomy and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner. 99. *Harvard Law Review* (1985), 381–415. Uő.: *Narrativity, Authority and Law*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1993.

³⁴ West bírálatának fő céltáblája RICHARD POSNER: *The Economics of Justice* (Cambridge: Harvard University Press, 1981.) című műve volt. West érveinek bemutatására és elemzésére lásd NAGY TAMÁS: *Néhány eljárás...* (16. jegyzet).

³⁵ R. M. ROBERT VERCHICK: Steinbeck’s Holism: Science, Literature, and Environmental Law. 22. *Stanford Environmental Law Journal* (2003), 3–54.

³⁶ E sajátos megközelítésmód áttekintésére lásd BARON: *Law and Literature...* (2. jegyzet). PETER BROOKS & PAUL GEWIRTZ (eds.), *Law’s Stories*. New Haven, London: Yale University Press, 1996. Lenora Ledwon a narrativisták tematikáját kilenc kategóriába sorolja: „per és történetmeselés” (1), „kivülről történetmeselés” (2), „retorika és történetmeselés” (3), „történetmeselés és megismerés” (4), „bizonyítás az irodalomban/bizonyítás mint irodalom” (5), „narratív szerkezet és bizonyítás” (6), „populáris kultúra és bizonyítás” (7), „jogszabály értelmezés és irodalomelmélet (8) és végül a pedagógia célzatú „bizonyítás oktatás narratívák segítségével” (9). LENORA LEDWON: *The Poetics of Evidence*. 21. *QLR* (2001), 1145–1172, 1151. A Ledwon által említettek közül az 1-es, 3-as, 4-es, részben az 5-ös, valamint a 6-os és a 7-es téma tulajdonképpen nem a „jog az irodalomban”, hanem a „jog mint irodalom” perspektívájába esik. Lásd még NAGY TAMÁS: *Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben*. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, Tom. LXIII., Fasc. 15, Szeged, 2003.

³⁷ MARIJANE CAMILLERI: *Lessons in Law From Literature: A Look at the Movement and a Peer at Her Jury*. 39. *Catholic University Law Journal* (1989), 557–594.

rabszolga, ráadásul többszörösen elnyomott helyzetben van: mint nő és mint fekete.³⁸ Angela Mae Kupenda a másfajúk közötti örökbefogadás [*transracial adaption*] jogi szabályait vizsgálva a szociológiai kutatások eredményeinek bemutatása mellé kortárs irodalmi művekből és memoárokból vett részleteket illeszt annak érdekében, hogy még világosabbá tegye: a vonatkozó joganyag – ami látszólag a rasszok közötti egyenlőség elvén alapul, valójában „egyirányúvá” teszi az örökbefogadás intézményét, előnyt biztosítva a fehér felnőtteknek a „gyermekpiacon” az afro-amerikaiakkal szemben.³⁹ John R. Quinn két író irodalmi csillag, Oscar Wilde és Desmond Hogan pályafutásának és műveinek elemzésén keresztül érzékelteti, hogyan vész el az ír melegek hangja, s válik jogilag és társadalmilag „kimondhatatlanná” helyzetük.⁴⁰

E kísérletek során azonban gyakran nem csak kanonizált irodalmi alkotások, hanem még az ilyen értékelést ki nem vívott művek, sőt, olyan elbeszélések, hétköznapi történetek – például a feminista jogelméletben a nemi erőszak áldozatául esett fiatal nők elbeszélései, versei⁴¹ – is terítékre kerülnek, melyek irodalmi értékei vitathatók. E próbálkozások viszont sokszor váltanak ki ingerült bírálatokat és parázs vitákat a „jog és irodalom” művelőinek berkein belül és kívül azok részéről is, akik egyébként tiszteletben tartják az ilyen törekvések mögött álló humanista, emancipációs szándékot. Ezzel voltaképpen visszakanyarodtunk a már több ízben említett „kánon-vita” kérdéséhez, a „jog az irodalomban” megközelítés egyik alapproblémájához.⁴²

Jog mint irodalom

A „narrativisták” másik csoportja tulajdonképpen már az általunk alapul vett séma másik osztályába, a *law as literature* tartományába sorolhatók, hiszen érdeklődésük középpontjában egy elvontabb elméleti szinten az a kérdés áll, hogy a jog világában

³⁸ MARIE ASHE: The ‘Bad Mother’ in Law and Literature: A Problem of Representation. 43. *Hastings Law Journal* (1991), 1017–1037.

³⁹ ANGELA MAE KUPENDA & al., Law, Life and Literature: Transracial Adaption Laws. 17. *Buffalo Public Interest Law Journal* (1998), 43–69.

⁴⁰ JOHN R. QUINN: The Lost Language of the Irishgaymale: Textualization in Ireland’s Law and Literature (or the Most Hidden Ireland). 26. *Columbia Human Rights Law Review* (1994), 553–677.

⁴¹ Lásd JANE MASLOW COHEN: The Arrival of the Bee Box: Feminism, Law and Literature. 13. *Harvard Women’s Law Review* (1990) 345–361.

⁴² A kánon kiterjesztésének legfőbb propagálói – mint említettük – általában a feminista jogelmélet, illetve a „kisebbségi tudatosság” képviselői, s időnként teljesen más – nem közvetlenül etikai, hanem inkább episztemológiai – megfontolásból a jogszociológia művelői is egyetértenek ezzel. Lásd CAROLYN HEILBRUN and JUDITH RESNIK: Convergences: Law, Literature, and Feminism. 99. *The Yale Law Journal* (1989), 1913–1956; DEBORAH L. THREEDY: *The Madness of a Seduced Women: Gender, Law and Literature*. 6. *Texas Journal of Women and the Law* (1996), 1–46; DEBORAH WAIRE POST: Teaching Interdisciplinary: Law and Literature as Cultural Critique. 44. *Saint Louis University Law Journal* (2000), 1247–1272; CYNTHIA G. HAWKINS-LEÓN: ‘Literature as Law’: The History of the Insanity Plea and a Fictional Application within the Law & Literature Canon. 72. *Temple Law Review* (1999), 381–449; POLDEN: Introduction ... (25. jegyzet). A másik oldalon, a tradicionális kánon védelmezői között találjuk Richard H. Weisberg mellett Richard Posner is, akik egyébként szinte minden más kérdésben indulatoktól sem mentes vitákat folytatnak egymással. Vö. RICHARD H. WEISBERG: *Poetics and Other Strategies of Law and Literature*. New York: Columbia University Press, 1992; RICHARD POSNER: Legal Narratology. 64. *The University of Chicago Law Review* (1997), 737–747.

milyen jelentőséggel bírnak a narratívák általában. Éppen ezért figyelmüket nem annyira a különböző irodalmi művek elemzése, mint inkább az irodalom-tudomány eredményeinek a jogelmélet szempontjából vett hasznosítási lehetőségei kötik le.

Voltaképpen ezt a kutatási irányt jelölte ki a „jog és irodalom” számára a mozgalom egyik „alapító atyjaként” számon tartott James Boyd White 1970-es évektől kibontakozó gazdag munkássága. White, aki korábban irodalomtudományban szerzett tudományos fokozatot, a jogászok számára meglepő folytonosságot mutatott fel az irodalom és a jogtudomány művelésében.⁴³ White mellett a legtekintélyesebb szerzők, akik ebben a szemléleti távlatban dolgoznak, Martha Nussbaum⁴⁴ és Robert Cover⁴⁵.

White alaptéze, hogy nyelvében él az ember. Az ember ezért és ez által társas lény, vagyis a beszéd – a nyelvi cselekvés – által határozza meg önmagát a közösségben, s egyszersmind ez által folytonosan alakítja is ezt a közösséget. Az irodalom és a jog tulajdonképpen a nyelvi cselekvés kontinuumának különféle irányai vagy módusaiként értelmezhetők, de mindkettő az egyén és a közösség identitását egyszerre kifejező, illetve létrehozó aktusok. A jog alapvető funkciója a közösség fenntartása, ezért lényege a konstitutív retorika – vagyis a közösség tagjai történeteinek „újra-elmésélése”, ami lehetővé teszi, hogy a jog által kezelt konfliktus lezárásaként az egyén újra beilleszkedhessen a közösségbe, vagy megtalálja új helyét benne.⁴⁶ White ezért a jogot a „konstitutív retorika” – vagyis a közösségalkotó beszéd – egyik formájának tekintti, ami csupán eszközeiben, formájában és fokozatilag különbözik az irodalomtól.

Martha Nussbaum a „költői igazságszolgáltatás” fogalmának elemzéséből kiindulva tárja fel, hogy a morális és az esztétikai ítélet alapja egyaránt az „értelmes érzelem”,

⁴³ James Boyd White-nak a „jog és irodalom” szempontjából vett fontosabb művei: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*. Chicago: University of Chicago Press, 1973; *When the Words Lose Their Meaning*. Chicago: University of Chicago Press, 1985; *Heracles' Bow: Essays on the Rhetoric and Poetics of the Law*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985; *Justice as Translation* (17. jegyzet); *Acts of Hope: Creating Authority in Literature, Law, and Politics*. Chicago: University of Chicago Press, 1995; *The Edge of Meaning*. Chicago: Chicago University Press, 2001.

⁴⁴ Martha Nussbaum, aki egyébként az antik filozófia és az etika specialistája, legnagyobb hatású műve a „jog és irodalom” terén a *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life* (Boston: Beacon Press, 1995.).

⁴⁵ Robert Cover, az 1986-ban 42 éves korában elhunyt szerző összegyűjtött esszéi Martha Minow, Michael Ryan és Austin Sarat szerkesztésében jelentek meg a *Narrative, Violence, and the Law* címmel (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.), ezek között szerepel a „jog és irodalom” berkeiben leggyakrabban idézett tanulmánya, a „*Nomos and Narrative*” (uo. 95–172) is.

⁴⁶ E feltevés kritikájaként lásd KRAKOFF: Does 'Law and Literature' ... (24. jegyzet). Krakoff elsősorban a jogásztársadalom közösségi jellegét teszi kérdésessé. Robin West bírálatában arra hívja fel a figyelmet, hogy a „szöveg közösség”, amit White a közösség fogalmával azonosít, sokkal szűkebb, mint a közösség tényleges, interaktív tagjainak összessége, ezért White elveszíti a kritikai álláspont kialakításnak lehetőségét a „szöveg közösséget” uraló társadalmi csoportok értékrendjével szemben. Lásd ROBIN WEST: Communities, Texts, and Law. 1. *Yale Journal of Law and Humanities* (1988), 129–156. John D. Ayer pedig azt kifogásolja, hogy White túlságosan leegyszerűsíti a nyelv és a hatalom kölcsönhatásának problémáját. JOHN D. AYER: Law and Literature and the 'Conversation of Mankind'. 4. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal* (1985), 261–276.

a szimpátia. A szimpátia azonban nem azonos a másik ember iránt érzett pusztá jóindulattal, hiszen megköveteli, hogy képzeletben embertársunk helyzetébe, s lelkivilágába helyezkedjünk (empátia), majd az ott tapasztaltakat az értelem segítségével vessük össze saját érzés- és értékvilágunkkal. Nussbaum – akárcsak White⁴⁷ – a képzelőerő fontosságát hangsúlyozza, mint ami nélkülözhetetlen a szimpátia működéséhez.⁴⁸ A „jog és irodalom” művelői számára könnyen levonhatók e gondolatmenetből adódó következtetések: a jog és az irodalom természetes kapcsolatban állnak egymással, hiszen mindkettő végső alapja az emberi természetben a képzelőerő képessége, másrészt az igazságérzet fejlesztéséhez segítséget nyújthat az irodalom művelése a képzelőerő fejlesztése révén – *ergo* az irodalom tanulmányozásának nagyon is helye van a jogi oktatásban.⁴⁹

Robert Cover elmélete egy lényeges vonatkozásban korrigálja White jog és irodalomra vonatkozó felfogását. Bár Cover osztja White-nak azt a nézetét, hogy a jog és az irodalom elválaszthatatlanul összekapcsolódnak, hiszen együtt alkotják az adott közösség „normatív univerzumát”. A jog szabályai csak a jogról szóló történetek keretében tesznek szert jelentésre: „minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás.”⁵⁰ Cover azonban hangsúlyozza, hogy az irodalommal szemben a jog értelmezése „a fájdalom és halál mezején zajlik,”⁵¹ és a bírósági tárgyalótermek olyan helyek, ahol „megölik” a jogról szóló beszédet azáltal, hogy egyetlen jelentést erőltetnek a szavakra, és a beszélők hierarchiájának megfelelően elhallgattatnak vagy privilégizálnak egyes hangokat. Sőt, bizonyos esetekben – például a családon belüli erőszak ügyeiben – a jogról való beszédet a hallgatás és téltenség szerkezetébe erőltetik. A jog így maga is az erőszak, a kényszer alkalmazásának egy formája.⁵²

A „jog mint irodalom” felfogásához csatlakozó szerzők tehát elsősorban a jog és az irodalom közös vonásait kutatják, melyek lehetővé teszik egy interdiszciplináris diszkurzív mező kialakítását. Túl azon az általános összefüggésen, hogy mind a jog, mind az irodalom az emberi teremtőerő megnyilvánulásai, kézenfekvően adódik, hogy mindkettő a nyelv eszközével él, s mindkettő alapvető kérdése a jelentés, az értelmezés problémája. A jogászok és az irodalmárok számára ugyanolyan természetű nehézséget okoz a jelentés meghatározása, vagyis, hogy a jogalkotó/szerző – jogszabály/szöveg – jogalkalmazó/olvasó háromszögében hol lokalizálják a jelentés deter-

⁴⁷ Lásd WHITE: *The Legal Imagination ...* (43. jegyzet).

⁴⁸ Martha Nussbaum költői igazságszolgáltatásra vonatkozó gondolatmenetének bemutatására és továbbgondolására lásd HORKAY HÖRCHER FERENC: A költői igazságszolgáltatásról. *Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/2, 43–55.

⁴⁹ Nussbaum kritikai értékeléséhez lásd SEATON: *Law and Literature...* (4. jegyzet), 483–491. Seaton – Posner értékelésével egyetértésben – elsősorban azt kifogásolja, hogy a *Poetic Justice*-ben szereplő konkrét művek kiválasztása és elemzése korántsem meggyőző, s a szerzőnek nem sikerül alátámasztania azt az általános tételt, hogy az irodalmi képzelet minden esetben a teljes emberi egyenlőség eszméjét sugallja. Vö. POSNER: *Law and Literature...* (19. jegyzet), 321.

⁵⁰ COVER: *Nomos and ...* (45. jegyzet), 99. Ford. Nagy Tamás.

⁵¹ ROBERT COVER: *Violence and the Word*. 95. *Yale Law Journal* (1986), 1601–1629, 1601.

⁵² Cover és Martha Minow felfogásának elemzésére lásd JAMES A. EPSTEIN: *Rhetoric of Silence? Some Reflections on Law and Literature, and Social Violence*. 43. *Vanderbilt Law Review* (1990), 1701–1706.

mináló tényezőjét. E témában az utóbbi két évtizedben sorra véleményt nyilvánított nem csupán a „jog és irodalom” terén számon tartott szinte valamennyi szerző, hanem a kortárs *mainstream* angol-amerikai jogelmélet jelentősebb képviselői is, mint például Ronald Dworkin,⁵³ Stanley Fish,⁵⁴ Owen Fiss⁵⁵ vagy éppen Richard Posner.⁵⁶ Az értelmezés problémájára koncentrááló megközelítés a „jog és irodalom” terén szintén önálló – ’hermeneutikai’ – irányzatnak tekinthető.

Az interpretáció kérdése körül kialakuló tudományos diskurzus egy sajátos eszmei mozgást mutat, melynek lényege – mint azt az eszmeцерét figyelemmel követő számos szerző is megállapítja⁵⁷ –, hogy a jelentés meghatározó tényezőjét a fent vázolt háromszögben előbb a szerző, majd a szöveg, s az utóbbi időben pedig egyre inkább az olvasó – pontosabban az „értelmező közösség” – pólusán vélik felfedezni a vitában részt vevő teoretikusok. Michael Boyer például kifejezetten párhuzamot von az amerikai irodalomtudományban és a jogtudományban az értelmezés kérdésében uralkodó felfogások változásában. Az irodalomtudományban a XX. század első felében lépett színre és vált meghatározóvá az ún. *New Critics* iskola, amely az irodalmi művek értelmezésében szakított a XIX. századi, a szerző egyéniségére és szándékaira összpontosító romantikus hagyománnyal, az irodalmi szöveget önmagát helyezve az értelmezés homlokterébe (*close reading*). Az 1960-as évek közepén – nem kis részben Jacques Derridának a Johns Hopkins Universityn 1966-ban tartott *Structure, Sign and Play in the Discourse of Human Sciences* című nagyhatású előadásának⁵⁸ tulajdoníthatóan – váltotta fel a *New Critics* szemléletét az azóta a legradikálisabb és legszkeptikusabb irányzattá formálódó dekonstrukcionista megközelítés, amely a szöveg értelmezésében az olvasó, befogadó személy, illetve közösség fontosságát hangsúlyozta. Ez a szemlélet jelentkezett először az 1970-es években az ún. *Reader*

⁵³ A jog interpretív társadalmi gyakorlatként való meghatározására vonatkozó elméletét Dworkin a *Law's Empire* című művében fejtette ki, s még több önálló tanulmányt szentelt az értelmezés kérdésének. RONALD DWORIN: *Law's Empire*. Cambridge: Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1986; „Law as Interpretation”. 60. *Texas Law Review* (1982), 527–545; My Reply to Stanley Fish (and Walter Benn Michaels): Please Don't Talk About Objectivity Anymore. In W. MITCHELL ed., *The Politics of Interpretation*. Chicago: University of Chicago Press, 1983, 287–310.

⁵⁴ STANLEY FISH: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Mass.: Harvard University Press, 1986; Working on the Chain Gang: Interpretation in Law and Literature”; „Wrong Again; Fish v. Fiss; Don't Know Much About the Middle Ages: Posner on Law and Literature; Still Wrong After All These Years, in *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*. Oxford: Clarendon Press, 1989, 87–102., 103–119., 120–140., 294–311., 356–371.

⁵⁵ OWEN FISS: Objectivity and Interpretation. 34. *Stanford Law Review* (1982), 739–763. Magyarul: Objektivitás és értelmezés. Ford. Nagy Tamás. In Szabó Miklós és Varga Csaba (szerk.): *Jog és nyelv*. Budapest: 2000, 240–261.; The Jurisprudence [?] of Stanley Fish, *ADE Bulletin* 1985 (Spring), 1–4.

⁵⁶ POSNER: *Law and Literature...* (19. jegyzet), 209–268; Law and Literature: A Relation Reargued. 72. *Virginia Law Review* (1986), 1351–1379.

⁵⁷ WARD: *Law and Literature* (1. jegyzet), 28–42; ARISTODEMOU: A jog és irodalom... (1. jegyzet), 190–194; TERRY EAGLETON, *Literary Theory: An Introduction*. Minneapolis: University of Minneapolis Press, 1983, 74.

⁵⁸ Magyarul: A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában. Ford. Gyimesi Tímea. *Helikon*, 1994/ 1–2., 21–35.

Response Critics irányzat formájában, amit egy évtizeddel később aztán követett a *New Historicism* iskolája, amely egyfajta visszatérést jelentett a szerző szándékainak, a mű történeti kontextusának vizsgálatához. Ehhez hasonlóan a jogtudományban a XX. század első felében a Samuel Willinston által kidolgozott, kizárólag a jogi dokumentumok (szerződések, jogforrások) szövegére összpontosító értelmezési technika volt a meghatározó – ami valóban emlékeztet a *New Critics* által alkalmazott *close reading* módszerére –, amelyet a század közepétől kezdve folyamatosan szorított ki az Arthur Corbin által javasolt értelmezési módszer, mely nagyobb figyelmet szentel a szövegen kívül álló tényezők felderítésére. Így különösen a szerződések értelmezésénél a felek szándékainak tisztázására, illetve a jogforrások esetén a jogalkotó szándékának, a jogalkotás történeti kontextusának vizsgálatára. A XX. század utolsó évtizedeiben pedig – éppen a „jog és irodalom” irányzatának kibontakozása folytán is –, az értelmezési technikák sokrétűvé válásának lehettünk tanúi, amiben – legalábbis az értelmezés-elmélet szintjét tekintve – az irodalomtudományban kialakult teóriák közvetlen hatása is érezhető immár.⁵⁹ Az alábbiakban, anélkül, hogy a jogelméletben az értelmezés problémája köré fonódó, szerteágazó vita minden ága-bogát számba vennénk, csupán néhány befolyásosabb szerző álláspontját vázoljuk.

James Boyd White – akinek felfogására nyilvánvalóan jelentős hatást gyakorolt az „Új kritika” irodalomtudományi irányzata⁶⁰ – a jelentés meghatározásában a szöveg fontosságát hangsúlyozza, tarthatatlan szélsőségeként elvetvén egyaránt azt a felfogást, mely a szerzői szándék feltárásával kívánja megvilágítani a szöveg jelentését, illetve amely kizárólag az olvasó értelmezésére bízna a jelentés meghatározását. White szerint a szöveg maga alkotja meg a saját eszményi olvasóját (*ideal reader*), s a szövegek konstitutív szerepet játszanak az emberi közösség és kultúra életében: a szövegek nélkül nem léteznek közösségek, vagyis nem képzelhető el, hogy a jelentést a közösség – vagy az individuális olvasó – a szövegtől függetlenül lenne képes meghatározni. Ugyanakkor White azt a naiv elképzelést is elveti, hogy a szövegnek egy és csakis egy jól meghatározott jelentést lehetne tulajdonítani, ami a szövegen kívüli formában rekapitulálható lenne. A nyelv rendkívüli összetettségéből fakad a jelentés alapvető bizonytalansága, ebből azonban nem következtethetünk arra, hogy akkor azt a szövegre tekintet nélkül, teljesen szabadon, egyedül saját képzeletére támaszkodva határozhatná meg az olvasó. Ha azzal a felismeréssel kell szembesülnünk, hogy a szöveg jelentése nem határozható meg teljes biztonsággal, s a (természet)tudományos szemlélet egzaktságának biztos talaját elveszítve azt kell látnunk, hogy a jelentés folyékonyvá válik, akkor erre nem a jelentés keresésének felhagyása a megfelelő válasz, hanem az, ha megtanulunk hajózni e bizonytalan vizeken.⁶¹

Ronald Dworkin jogelmélete kiindulópontjait tekintve több vonatkozásban is osztozik White felfogásával, s szintén kivehető benne az „Új kritika” hatása.⁶² Először is,

⁵⁹ MICHAEL BOYER: Contract as Text: Interpretive Overlap in Law and Literature. 12. *Southern California Interdisciplinary Law Journal* (2002), 167–179.

⁶⁰ Vö. PAPKE: Neo-Marxists... (5. jegyzet).

⁶¹ JAMES BOYD WHITE: Law as Language: Reading Law and Reading Literatur. 60. *Texas Law Review* (1982), 415–444, 433.

⁶² Vö. SEATON: Law and Literature... (4. jegyzet), 491. POSNER: Law and Literature... (19. jegyzet), 218.

hogy a jogi és az irodalmi szövegek értelmezése között nincs lényegi különbség; másodsor pedig, hogy az értelmezésnek elsősorban a szövegre kell összpontosítania. Dworkin „esztétikai hipotézise” szerint az irodalmi kritika megköveteli, hogy a résztvevők az adott mű lehető legkedvezőbb olvasatát adják – mely a mű (az irodalmi szöveg) potenciális értékeit leginkább felszínre hozza –, függetlenül a szerző eredeti szándékaitól.⁶³ A híres „láncírás” hasonlat⁶⁴ voltaképpen azt sugallja, hogy ez az esztétikai hipotézis alkalmazható a precedens rendszer bírói gyakorlatának magyarázatára is. Ugyanakkor Dworkinnál már megfigyelhető egy bizonyos elmozdulás a jelentés meghatározásában a szövegről az értelmezést végző személy irányába. Dworkin nyilvánvalóan tudatában van annak, hogy a szöveg jelentése nem egyértelmű, ezért igyekszik korlátozni az értelmező – Dworkin által elvileg korlátlanak tartott – szabadságát. Erre szolgálnak az irodalomkritika feltételezett hivatási szabályai, a jogban a precedens rendszer elvei, a „láncírás” hasonlatban pedig a játékszabályok.⁶⁵

Jerome R. Doue szerint az értelmezés-elmélet előtti legfontosabb kihívás – amivel White és Dworkin is bírkózik –, hogy meg kell teremtenie a kontextualitás mint adottság, és az értelmezés mint potencialitás szintézisét. Erre való kísérletként javasolja megkülönböztetni az értelmezés két szintjét. Az értelmezés kötelező (*mandatory*) szintjén azonosítani kell azokat az érzeteket, melyekben osztozik minden társadalmi résztvevő, míg az aspirációs (*aspirational*) szint bármilyen formát ölthet, amennyiben az fenntart valamilyen érzéki vagy kontextuális kapcsolatot az értelmezés kötelező szintjével. Az értelmezés két szintjének összekapcsolása teremti meg az érthetőség és a szabad jelentéstulajdonítás egyensúlyát.⁶⁶ Ennek az egyensúlynak a megteremtésére törekszik Owen Fiss is, mikor hangsúlyozza, hogy az értelmezés elméletében két végtetet kell elkerülni: azt a felfogást, amely az interpretációt valami „teljesen mechanikus cselekvésnek”, illetve amely „teljesen diszkrecionálisnak” tekinti azt.⁶⁷

⁶³ Seaton szerint Dworkin „esztétikai hipotézisének” megfogalmazásakor valójában félreérti, ami az irodalomtudományban történik, mert nem veszi figyelembe, hogy az „Új kritika” már körülbelül fél évszázada elveszítette meghatározó jellegét, másrészt az „új kritikusok” legjobbjai sohasem zárkóztak el teljesen a szerzői szándék vizsgálatától még a *close reading* alkalmazása mellett sem. Vagyis Dworkin „esztétikai hipotézise” segítségével nem hogy a jog, de az irodalom működését sem képes megragadni. SEATON: uo. 491–495.

⁶⁴ A „láncírás” egy olyan játék, melyben a résztvevők egymás után írnak egy-egy fejezetet egy könyvbe, s mindenki folytatja az előtte már megírt részeket. A játék szabályai szerint, minden résztvevőnek arra kell törekednie, hogy a lehető legjobb mű szülessék. Dworkin elképzelése szerint az első játékosnak teljes szabadsága van arra nézve, hogy milyen témát és műfajt választ, míg a sorban később következők mozgásteret egyre szűkül, ahogy kibontakozik a mű szerkezete, mert tiszteletben kell tartaniuk annak integritását.

⁶⁵ Vö. DWORKIN: *Law as Interpretation* (56. jegyzet). Stanley Fish, Dworkin egyik legelszántabb és legkitartóbb kritikus, két irányból bírálja Dworkin felfogását: egyrészt úgy véli, hogy Dworkin félelmei alaptalanok az értelmező szabadságára vonatkozóan, mert az értelmezést végző személy mindig részese az értelmező közösség kultúrájának, ezért a szabadsága korántsem korlátlan; másrészt haszatalannak itéli Dworkin törekvését, hogy szabályokkal korlátozza az értelmező személy szabadságát. A szabályok ugyanis – legyenek azok hivatásbeli, jogi vagy játékszabályok – mindig maguk is értelmezésre szorulnak. Lásd FISH: *Working on the Chain Gang...; Wrong Again; Still Wrong...* (54. jegyzet).

⁶⁶ JEROME R. DOUTE: *Aspects of Interpretational Relationships in Law and Literature.*, 14. *Ohio Northern University Law Review* (1987), 393–426.

⁶⁷ Lásd FISS: *Objectivity and Interpretation* (55. jegyzet). Stanley Fish Fiss-szel szemben is ugyanazokat a kifogásokat emeli, mint Dworkin bírálatában. Vö. FISH: *Fish v. Fiss* (54. jegyzet).

Az eddig ismertetett álláspontokkal szemben Richard Posner úgy véli, hogy alapvető különbség van az irodalmi művek és a jogi dokumentumok értelmezése között. Az előbbieket tekintetében Posner az „Új kritika” hagyományához csatlakozó szemléletet vall magáénak, vagyis hogy az értelmezésnek a szerzői szándéktól függetlenül a szövegre kell összpontosítania, és annak esztétikai értékeit kell felszínre hoznia. A jogi dokumentumok esetében viszont nagyon is helyénvaló a jogalkotó, vagy a szerződő felek eredeti szándékának kutatása, hiszen az interpretáció célja sem a jogi szövegek esztétikai értékeinek megvilágítása – bár kétségtelen, hogy egyes bírói ítéletek rendelkeznek ilyen kvalitásokkal –, hanem a norma alkalmazásával a társadalom tagjai cselekvésének közvetlen befolyásolása a közhatalom gyakorlása révén.

Stanley Fish egyetért Posner végkövetkeztetésével, tehát hogy gyökeres különbség van az irodalmi és a jogi értelmezés között, viszont tökéletesen elhibázottnak véli a konklúzióhoz vezető elméleti érvelést. Fish szerint Posner ugyanabból a téves feltevésből indul ki, mint Dworkin és Fiss is, nevezetesen, hogy a szövegeknek léteznie valamiféle „objektív”, az értelmezés aktusától függetlenül létező jelentése, ami a megfelelő értelmezési eljárással – melynek szabályai önmaguk nem szorulnak értelmezésre – megragadható lenne. Posner összes elméleti distinkciója,⁶⁸ amellyel az irodalmi és a jogi értelmezés eltérő voltát kívánja megvilágítani, ezért tarthatatlan. Fish szerint ugyanis az irodalmi és a jogi értelmezés közötti különbség *nem* elméleti – vagyis a Posneréhez hasonló dichotómiákkal nem megragadható –, hanem gyakorlati jellegű, vagyis egyszerűen az az alapja, hogy az irodalomkritika és a jogértelmezés eltérő kulturális hagyományok által konvencionálizált minták szerint zajlik. Ez az eszmefuttatás voltaképpen egy pragmatista felfogásba torkollik, amely a praxis sajátosan kidolgozott fogalmára épít. Eszerint az értelmezés aktusa és társadalmi, kulturális kontextusa között egy kölcsönös meghatározottság áll fenn: az értelmezés aktusa mindig a hagyomány által előzetesen meghatározott keretek között megy végbe, azonban maga a hagyomány is folyamatosan értelmezésre szorul. Éppen ezért nem lehetséges sem a hagyománnyal teljesen szakító értelmezés, ahogyan a hagyományt teljes mértékben követő – tehát változtatás nélkül fenntartó – interpretáció sem.⁶⁹ Fish

⁶⁸ Fish tizenöt ilyen elméleti distinkciót elemzett ki Posner érveléséből: az „interpretáció” és a „konstrukció” (1); a történelemhez és a kontextushoz kötött szavak, és a „történeti kontextusukból kiragadott szavak” (2); határozott és „nem meghatározott jogalkotó hatalom” (3); a „nagyon specifikus nyelv” és a homályos, nem specifikus nyelv (4); az igazságszolgáltatást korlátozó jogalkotás és az igazságszolgáltatásnak „blankettát adó” jogalkotás (5); az olyan nyelv, amely egyszerűen „gyönyörű és megindító” (pl. egy költeményé), és a politikai vagy jogi „jelentőséggel” bíró nyelv (6); az olyan nyelvi produktumok, melyek egyszerűek és célzatosak, illetve az olyan produktumok, amelyek „öntudatlanok” vagy a zsenialitás kiáradásai (7); az „időhöz és kultúrához” kötött nyelv és az olyan nyelv, amely képes „átlépni a határokat” (8); a kötött és a szabad („felelőtlen”) olvasat (9); az ítékezés mint olyan tevékenység, amelyet „autoritativ szövegek” korlátoznak, és az irodalomkritika, ami olyan szövegekkel foglalkozik, melyek függetlenek a tekintély és a hatalom kérdéseitől (10); a bizonyos és a bizonytalan szövegek (11); a retorikai és a nem-retorikai diskurzusok (12); a tudományos eszmecsere, illetve a logika és bizonyítás követelményeinek kevésbé megfelelő diskurzusok (13); a neutrális, színtelen nyelvezet és a stílussal színezett nyelv (14); valamint a tudományos nyelv és a meggyőzést szolgáló nyelv között (15). FISH: Don't Know Much About the Middle Ages (54. jegyzet), 296–297.

⁶⁹ Lásd FISH: *Doing What Comes Naturally* (54. jegyzet).

elmélete így tovább mozdul abba az irányba, hogy a jelentés meghatározó tényezőjét a szövegről az „értelmező közösség” pólusára helyezze.⁷⁰

Harold Bloom „hatástól való szorongás” elméletét⁷¹ hasonlítja össze a precedens elv működésével David Cole kísérlete⁷² nyomán Kenji Yoshino. Yoshino úgy véli, hogy a retorikai eszközök Bloom által kidolgozott taxonómiája használható a jogi

⁷⁰ Kenneth S. Abraham elemzésében már az 1970-es évek elején felhívta a figyelmet arra, hogy a Fish által is képviselt „dekonstrukcionista” felfogás – vagyis annak elvetése, hogy a jelentést a szöveg határozná meg egyedül – két modellje egyaránt kiegészítésre szorul. Az első modell az értelmezésre úgy tekint, mint az egyedi olvasó egyfajta „önprojekciójára”, vagyis hogy a jelentést mintegy az olvasó tölti bele a szövegbe. A második modell szerint a jelentést nem szöveg, s nem is az egyedi olvasó, hanem az olvasó „közösség” – melynek az egyéni értelmező a tagja – határozza meg. Az első modell hiányossága, hogy kevés teret enged a szövegnek, míg a másodikiké, hogy nem képes figyelembe venni a nyelv inherens bizonytalanságát. Ezzel Abraham voltaképpen White mérsékeltbb, inkább a szövegre összpontosító felfogásához csatlakozik. Vö. KENNETH S. ABRAHAM: *Reading Law and Reading Literature*. 1. *ALSAP*, 1973, 31–35. James Seaton elsősorban Fish „pragmatizmusát” teszi bírálat tárgyává. Véleménye szerint Fish elmélete nem enged teret a gyakorlattól elszakadó elméleti reflexiónak, ami nem csupán az elméleti kategóriák viszonylagossá válásához vezet – addig a józan észnek ellentmondó szintig, hogy Fish elmélete alapján nem tehetünk különbséget az „értelmező közösség kényszere”, és a halántékunkhoz szorított löfegyver által gyakorolt kényszer között –, hanem egyáltalán az elméletalkotás értelmét kérdőjelezi meg, s végső soron egy elszegényített emberképhez és történelemszémlelethez vezet. SEATON: *The Two Branches...* (5. jegyzet). Fiss kritikai elemzésében Fish álláspontjának szélsőségeségét két vonatkozásban világítja meg: egyrészt elismeri, hogy a bírói értelmezésben jelentős szerepet játszik a gyakorlatban elsajátított „tacit tudás” és hivatásbeli *know-how*, de úgy véli, hogy Fish teljesen figyelmen kívül hagyja a jogi normák szerepét, amelyek döntően befolyásolják a bírói értelmezés gyakorlatát. Másrészt Fiss szerint Fish alábecsüli a szöveg jelentőségét a kontextushoz képest. Fish e kétirányú radikalizmusa oda vezet, hogy mivel semmilyen a kontextuson kívül álló szabályozó normát, vagy általános standardot nem fogad el, ezért az esetlegesen ütköző értelmezések között képtelen állást foglalni, sőt számára a jog is feloldódik a politikában. FISS: *The Jurisprudence* [?] of Stanley Fish (55. jegyzet). Martha Nussbaum Fish és Posner értelmezésre vonatkozó elméletében az antik szkepszis modern formáját véli felfedezni, amelynek alapeszméje a határozott normatív elkötelezettség elutasítása. A szkepszis önemészítő jellege miatt ez azonban elkerülhetetlenül egy elszegényített ember- és társadalomfelfogáshoz vezet. NUSSBAUM: *Scepticism About Practical Reason...* (4. jegyzet).

⁷¹ HAROLD BLOOM: *The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*. New York: Oxford University Press, 1973. Bloom a freudi pszichológiából merítve úgy véli, hogy a költők gyakorta „kreatívan félreolvasásák” példaképnek tekintett elődeiket, hogy meneküljenek az „atyai tekintély” árnyékából. Bloom hatféle viszonyt ír le, amely lehetővé teszi, hogy a költő helyet teremtsen magának. Ezek a „revizionista viszonyulások” a következők: a *clinamen*, vagy csavarás, mikor a költő valamilyen hibát kíván kiigazítani a példaképül szolgáló szövegben; a *tessera*, vagyis kiegészítés, mikor a költő az előd művének hiányait tölti ki; a *kenosis*, vagyis kiürítés, mikor a költő demisztifikálja az isteni atyát, megmutatva, hogy ugyanolyan sérülékeny, mint maga a fiú; a *daemonisatio*, mikor a költő az előd antitezisét teszi magáévá; az *askezis*, mikor a költő visszafogja saját tehetségét, hogy az előd eredményeit a *kenosis* egy gyengébb formájával csorbítsa; s végül az *apophrades*, mikor az örökös oly mértékig az előd fölébe kerekedik, hogy megfordítja az atya-fiú viszonyt.

⁷² DAVID COLE: *Agon at Agora: Creative Misreadings in the First Amadment Tradition*. 95. *Yale Law Journal* (1986), 857–905. Cole kinndulópontja, hogy Bloom elméletét nem csak a költészetre, hanem mindenféle irodalmi alkotásra, sőt a jogra is alkalmazható. A Bloom által leírt revizionista viszonylatok egyszerűen retorikai eszközök, melyek segítségével uralhatóvá válnak a precedensek, nem csupán az irodalomban, hanem a jogban is. Míg a *clinamen*, az enyhe, korrekatív mozgás feleltethető meg a precedens inkorporációjának, addig a legszélsőségesebb *apophrades* írja le az új precedens születésének diadalmas pilanátát. A kreatív félreolvasás e két szélsőséges módja közzé eső többi formának is meg van a sajátos jelentőségük a precedens rendszer működésében. Yoshino szerint azonban Cole-nak nem sikerült

elemzésekben is, de figyelembe kell venni a két különböző féle szöveg eltérő funkcióját és következményeit, valamint hogy az irodalmi kreativitás értékét nem lehet minden további kvalifikáció nélkül a jog világába helyezni, ahol a kreativitás értékét a méltányos eljárás, illetve a jogbiztonság értékeivel kell összhangba hozni.

Végezetül, az értelmezés kérdéséről kialakult álláspontok áttekintésénél szólnunk kell még Sanford Levinson és Jack M. Balkin munkásságáról. Mint láttuk, a fentiekben ismertetett teóriák közös hallgatólagos feltevése szerint a jogász a jogi szöveg értelmezésekor azonos helyzetben van az irodalmi mű olvasójával. Levinson és Balkin ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a jogász pozíciója sokkal inkább az előadóművész helyzetével rokonítható, aki az előtte fekvő szövegből kiindulva cselekszik, semmint az irodalmi mű magányos, elszigetelt és passzív olvasójáéval.⁷³

Ez a meglátás azonban átvezet minket a „jog mint irodalom” másik tartományába, ahová az azok a törekvések sorolhatók, amelyek a jognak valamilyen konkrét irodalmi műfajhoz való hasonlóságát emelik ki: például a retorika,⁷⁴ a műfordítás⁷⁵ vagy éppen a dráma⁷⁶ műfaji sajátosságait szem előtt tartva, elemzik a különböző jogi jelenségeket.

Ambíciók és kételyek

A „jog és irodalom” fenti tematikus áttekintéséhez érdemes még néhány megjegyzést fűznünk: először is, hogy a megjelölt tematikus egységek, irányzatok között valójában nincs éles határ. Az egyes szerzők érdeklődése, elméleti pozíciója maga is változik idővel, másrészt a különböző részproblémák szorosan összekapcsolódnak. Hiszen a jog „tartalmi” igazságosságának kérdése például aligha választható el a jog „formájának” kérdésétől. Másrészt nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy e vázlat korántsem tér ki a „jog és irodalom” terén felbukkanó összes témára. Nem említettük például a gyermekeknek szóló irodalom elemzését a jog szocializációjának vizsgálati körében vagy nem szóltunk a jog és az irodalomnak a posztkoloniális helyzetben megjelenő sajátos kapcsolatáról.⁷⁷ Vagy éppen arról a témáról, amit a szkeptikusok a

elkerülnie a „jog és irodalom” kutatóira a Posner szerint leselkedő veszélyeket: egyrészt elmulasztja feltárni a jog és irodalomban meglévő valóban közös vonásokat, másfelől viszont túlbecsüli a felszíni hasonlóságok jelentőségét. Így Cole elmulasztotta, hogy a jog és az irodalom egymást kölcsönösen megvilágító összefüggéseit feltárja azáltal, hogy Bloom elméletét konkrét szövegek elemzésében alkalmazza. Másrészt túlhajtja a jog és irodalom közötti hasonlóságot, mikor az irodalom terén pozitív konnotációjú „felforgatás” (*subversion*) fogalmát kvalifikáció nélkül viszi át a jog világába. KENJI YOSHINO: What’s Past Is Prologue: Precedent In Law and Literature. 104. *Yale Law Journal* (1995), 471–509, 480.

⁷³ SANFORD LEVINSON and JACK M. BALKIN: Interpreting Law and Music: Performance Notes on ‘The Banjo Serenade’ and ‘The Lying Crowd of Jews’. 20. *Cardozo Law Review* (1999), 1513–1569; Law as Performance, in MICHAEL FREEMAN and ANDREW D. E. LEWIS (eds.): *Law and Literature*. New York: Oxford University Press, 1999, 729–751; Law, Music and Other Performing Arts, 139. *University of Pennsylvania Law Review* (1991), 1597–1656. SANFORD LEVINSON: Some (Brief) Reflections About Law and Literature. 10. *Cardozo Studies in Law and Literature* (1988), 121–123.

⁷⁴ Lásd WHITE: *Heraclès’ Bow* (43. jegyzet).

⁷⁵ Lásd WHITE: *Justice as Translation* (7. jegyzet)

⁷⁶ Erről lásd H. SZILÁGYI ISTVÁN: Horváth Barna géniusza. *Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/2. 31–42.

⁷⁷ Lásd LENTA: Is There a Class In This Text? (8. jegyzet).

jog és az irodalom kapcsolatának egyetlen gyakorlati szempontból jelentős esetének tartanak – nevezetesen, mikor az irodalmi műalkotások szerzői a bíróság elé kerülnek a közérkölcsek védelmében alkalmazott cenzúra, vagy a privát szféra védelmének olyan eseteinél, melyekben az irodalmi művek valakinek a jó hírnevét sért(het)ik (rágalmozás, becsületsértés),⁷⁸ vagy azokról a vitákról, melyek az irodalomnak a jogi oktatásba való bevonásának gyakorlati kérdéseiről folynak. Végezetül nem szabad megfeledkeznünk azokról a véleményekről sem, melyek alapvető kételyeket fogalmaznak meg a „jog és irodalom” hívei által kitűzött gyakorlati célok és elméleti módszerekkel szemben. A jelen tanulmány hátralévő részében ez utóbbi két témára – vagyis a „jog és irodalom” oktatási ambícióira és a vele szemben megfogalmazott alapvető kételyekre – szeretnék még bővebben kitérni.

A „humanisták” – mint láttuk – elsősorban az irodalom erkölcsi nevelő hatását hangsúlyozzák, mikor az irodalomnak a jogi oktatásba való bevonása mellett érvelnek, noha korántsem mindenki olyan elszántan és feltétel nélkül, mint Richard Weisberg vagy Martha Nussbaum.⁷⁹ Ian Ward Weisberg munkásságnak értékelésekor például arra a problémára hívja fel a figyelmet, hogy bár az irodalmi művek elemzése kétségtelenül alkalmas az erkölcsi dilemmák felvetésére, de egyáltalán nem helyes, ha ezeknek a kérdéseknek az egyértelmű megválaszolására kívánjuk felhasználni azokat, hiszen az irodalmi művek egyik legfőbb erénye, hogy „nyitott végűek”, vagyis a legkülönfélébb olvasatokat engedik meg. E probléma szorosan összefügg azszal, hogy bizonyos morális kérdések nehezen választhatók el a politikai állásfoglalástól.⁸⁰ Ez ugyanis felveti annak a veszélyét, hogy a „jog és irodalom” a *Critical Legal Studies* mozgalom sorsára juthat, amely oktatási ambícióit felcserélte tisztán politikai törekvésekre, s aztán saját energiáit arra fecsérelte el, hogy egy olyan tudományos nyelvet hozott létre, mely legjobb híveit is elidegenítette a mozgalomtól idővel. Ward úgy véli, hogy ezért nagyon fontos, hogy a „jog és irodalom” ne veszítse szem elől eredeti oktatási ambícióit, melyek mellett számos érvet lehet felhozni. Az irodalmi művek bevonása az oktatásba segít leküzdeni a diák és a tanár közötti falakat, éppen azért, mert a műelemzésekben nincs egyértelmű igaz vagy hamis értékelés,⁸¹ megmozgatja a diákok képzelőerejét, fejleszti íráskészségüket, és nem

⁷⁸ Lásd POSNER: *Law and Literature...* (19. jegyzet), 319–352; JOEL M. GORA: *Literature, Life, and the Law*, 51. *Brooklyn Law Review* (1985), 225–231; A magyar irodalomban lásd erről SÓLYOM PÉTER: *A művészet szabadsága és az esztétikai ítéletek. Iustum Aequum Salutare*, III/2007/2, 95–109.

⁷⁹ Weisberg és Nussbaum álláspontjának kritikájára lásd 4. és 49. jegyzet.

⁸⁰ Mint arra a Ward rámutat, az etikai és a politikai kérdések gyakran nem válnak el világosan egymástól, hanem egy folyamatos skálán folynak össze. Így például Weisberg szilárd alapon mondhatja, hogy a Holokauszt vagy a nőgyűlölet rossz és etikátlan, de az már kevésbé világos, hogy a keresztény dogmatikus teológia is ilyen egyértelmű megítélés alá esne, mint azt Weisberg állítja. Vajon a kommunizmus vagy az apartheid ugyanúgy rossz és etikátlan-e, mint a Holokauszt, és az abortusz csupán másik név lenne-e a gyilkosságra, s ugyanez igaz volna-e az eutanáziára és a húsevésre is? WARD: *From Literature to Ethics...* (4. jegyzet), 396–398.

⁸¹ Ezt az érvet fejti ki Clark D. Cunningham, aki egyenesen a szókratikus oktatási módszer visszacsempészésének lehetőségét látja az irodalomnak a jogi oktatásba való bevezetésében. CLARK D. CUNNINGHAM: *Learning from Law Students: A Socratic Approach to Law and Literature*. 63. *University of Cincinnati Law Review* (1994), 195–220.

utolsó sorban élvezetes foglalatosság, ami segít enyhíteni a jogi oktatás túlságosan technikaivá vált nyelvezetének szárazságát.⁸²

Hasonló bírálatot fogalmaz meg a radikális humanistákkal szemben James Seaton is, aki szerint azok gyakran csak azért dekonstruálják az erkölcsi konvenciókat, hogy a magukét állítsák helyükbe. Ugyanakkor kétségbe vonja a „hermeneutikusok” – Dworkin és Fish – elképzeléseit is, hogy a jog tanulmányozása szempontjából az értelmezés irodalomtudományi elméletei megvilágító erejük volnának. Ehelyett visszanyúl Arisztotelész gondolatához, aki *Poétikájában* a költészet mimetikus eredetét hangsúlyozza, vagyis hogy az irodalom a való életet utánozza. Az irodalomnak a jogi oktatásban éppen ez a funkciója az, ami Seaton szerint valóban lényeges volna, tehát a hallgatók az irodalmi művek olvasása révén szerezhetnek átélhető formában ismereteket azokról az emberi és társadalmi körülményekről, melyek a jog világában is felbukkannak.⁸³

James Boyd White miként a jog és az irodalom közös vonásait hangsúlyozza azáltal, hogy mindkettőt a konstitutív retorika módusaiként határozza meg, ugyanígy edukatív hatásuk analógiáját emeli ki a témának szentelt tanulmánykötetében.⁸⁴ Mind az irodalom, mind pedig a jog lényeges tényezője a közösségi és individuális önmeghatározás folyamatának, melynek során elvárásainkat állandóan a tapasztalatokhoz igazítjuk. Ez különös erővel és világossággal jelenik meg a jog esetében, amely egyszerre konstitutív eleme elvárásaink rendszerének, s nyújt egy sor lehetőséget és módszert arra, hogy azokat a tapasztalatokhoz igazíthassuk. Az irodalom tanulmányozása hozzájárulhat ahhoz, hogy ennek a belátásnak a fényében világosabbá válhassanak a joggyakorlat etikai viszonylatai.

A narrativisták egyrészt – White-tal azonos felfogásban – éppen a közösségalakítás igénye miatt szorgalmazzák az irodalom tanulmányozását, másrészt pedig a kisebbségi öntudatot kifejező irodalmi művek vagy nem kanonizált „jogi történetek” segítségével törekednek hangot adni a – fehér, középosztálybeli férfiak által alkotott és alkalmazott – jog által meg nem hallgatott társadalmi csoportoknak. Jellemző például a feminista jogelmélet oktatását célzó kurzusokban a narrativista megközelítéssel való kísérletezés, melyről számos szerző(nő) számol be,⁸⁵ egyszerre célozva meg a tanulócsoporthoz a közösségépítést és a női öntudat megerősítését. Melissa Harrison például egyik tanulmányában a feminista jogelmélet iránt érdeklődő, önként verbúváldott hallgatóknak oktatásával szerzett tapasztalatairól számol be. Harrison módszertani útmutatóként Carolyn Heilburn és Judith Resnik *Convergences: Law and Literature and Feminism*⁸⁶ című tanulmányát használta, míg a feminista jogelmé-

⁸² IAN WARD: *The Educative Ambition of Law and Literature*. 13. *Legal Studies* (1993), 323–331.

⁸³ SEATON: *Law and Literature...* (4. jegyzet).

⁸⁴ JAMES BOYD WHITE: *From Expectation to Experience: Essays on Law and Legal Education*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000.

⁸⁵ Lásd JUDY SCALES-TRENT: *Using Literature in Law School: The Importance of Reading and Telling Stories*. 7. *Berkeley Women's Law Journal* (1991); PATRICIA CAIN: *Teaching Feminist Legal Theory at Texas: Listening to Difference and Exploring Connections*. 38. *Journal of Legal Education* (1988); ANN E. FREEDMAN: *Feminist Legal Method in Action: Challenging Racism, Sexism, and Homophobia in Law School*. 24. *Georgia Law Review* (1990); MORRISON TORREY et al.: *Teaching Law in a Feminist Manner: A Commentary from Experience*. 13. *Harvard Women's Law Journal* (1990).

⁸⁶ RESNICK HEILBURN: *Convergences...* (425. jegyzet).

let vonatkozásában Robin West *Jurisprudence and Gender*⁸⁷ című művét. Harrison tanulmányának érdekessége, hogy a narrativista felfogás szellemében, a női hallgatóknak a férfiak által dominált jogi oktatásban való elidegenedtségét a hallgatók által írt szövegekkel illusztrálja.⁸⁸

Az általában vett jogelmélet vonatkozásában a Wardéhoz hasonló, mérsékeltabb álláspontot képvisel Simon Lee, aki hangsúlyozza, hogy a teroetikus képzésben bizonyosan helye van az irodalmi művek tanulmányozásának a morális dilemmák megvilágításában, az íráskészség és szövegelemzés fejlesztésében, de az önmagában nem pótolhatja a hagyományos (vagy kevésbé hagyományos) jogelméleti munkák oktatását.⁸⁹

Az irodalomnak az oktatásba való bevezetésével azonban nem csak az elméleti stúdiumok oktatói kísérleteznek, hanem szép számmal akadnak erre vállalkozók a tételes tárgyak tanárai között is.⁹⁰

Ami a „jog és irodalommal” szembeni kételyeket illeti, ebben a körben elsőként mindenképpen Richard Posner munkásságát kell megemlítenünk, aki az 1988-ban megjelent *Law and Literature: A Misunderstood Relationship* című kötetében⁹¹ foglalta össze ellenvetéseit, miszerint: az irodalmi művek egyrészt sohasem a jogról, hanem mindig az „örök emberi kérdésekről” szólnak, ezért semmi lényegeset nem is tudhatunk meg belőlük a jogra vonatkozóan. Másrészt az irodalom célja valójában nem is (a társadalomra vagy a jogra vonatkozó) „ismeretek közlése”, hanem esztétikai élmények kiváltása. Harmadrészt az irodalmi művek értelmezésében egyáltalán nem számít a szerző szándéka, míg a jog esetében a jogalkotó szándékának vizsgálata a jog értelmezésének egyik fontos módszere.

Posner könyve nagy port vert a „jog és irodalom” hívei körében, s a Posner-vita bizonyosan önálló fejezetet érdemel az irányzat történetében.⁹² A „humanisták” az

⁸⁷ ROBIN WEST: *Jurisprudence and Gender*. 5. *University of Chicago Law Review* (1988), 1–72.

⁸⁸ MELISSA HARRISON: *A Time of Passionate Learning: Using Feminism, Law, and Literature to Create a Learning Community*. 60. *Tennessee Law Review* (1993), 393–429.

⁸⁹ SIMON LEE: *Law and Literature: Goodbye Austin, Hello Austen?* 10. *Oxford Journal of Legal Studies* (1990), 252–259.

⁹⁰ Robert Batey például a Hitleréhez hasonló felfogásban (lásd 26. jegyzet) használja a klasszikus műveket a büntetőjog oktatásában. Vö. ROBERT BATEY: *Literature in a Criminal Course: Ayschylus, Burgess, Oates, Camus, Poe, and Melville*, 22. *Legal Studies Forum* (1998), 45–77.; Deborah Waire Post szerzőtársaival a szerződési jogról szóló új típusú interdiszciplináris *casebook*ot szerkesztett, melybe a releváns precedensek közé irodalmi szemelvényeket és rövidebb novellákat illesztettek, szakítva a már bevettnek számító közgazdasági, illetve szociológiai jellegű megközelítéseket integráló tankönyvek hagyományával. AMY HILSMAN, DEBORAH WAIRE POST & SHARON KANG HOM: *Contracting Law*. Durham N.C.: Carolina Academic Press, 1996; POST: *Teaching Interdisciplinary...* (42. jegyzet). Jeffrey G. Sherman pedig az adójog tanulása mellé ajánlotta hallgatóinak diétaként a drámairodalom remekműveit. SHERMAN: *A Tax Teacher Tries...* (6. jegyzet). Az *Antigoné* vagy a *Hamlet* persze – némi átalakítással – kiválóan megfelel a büntető perrendtartás oktatásának nyersanyagául is, mint arról Alan R. Velie és Casey Davis beszámolnak. VELIE & DAVIS: *Introducing Trials...* (11. jegyzet).

⁹¹ POSNER: *Law and Literature...* (19. jegyzet).

⁹² A magyar irodalomban a polémia bizonyos aspektusait Nagy Tamás és Falusi Márton tárgyalta. Lásd NAGY: *Néhány eljárás ...* (16. jegyzet); FALUSI MÁRTON: *Virágvasárnapi zsákban futás: jog, irodalom és politikai filozófia napjainkban. Hitel*, XX. évf. (2007), 79–95.

etikai problémák iránti érzéketlenséggel,⁹³ szkepticizmussal⁹⁴ vádolták Posnert, s kimutatták a posneri elmélet háttérében álló emberkép – a liberális *homo economicus* – egyoldalúságát.⁹⁵ Posner válaszul több tanulmányában fejtegette a liberális értékek melletti elkötelezettségét, s bírálóit „akadémikus moralistáknak” bélyegezte, akiknek többsége „[...] mellbe vág nyaképítésével, szűklátókörűségével, cenzúraszerű kritikájával, naivitásával, leereszkedő kegyeskedésével, öntömjénezésével, túlzott bal- és jobboldaliságával, s gyakori politikai szélsőségsége ellenére, sötétségével”.⁹⁶

Jack M. Balkin és néhány más szerző úgy vélte,⁹⁷ hogy Posner valódi szándéka a „jog és irodalom” – és közvetve a *CLS* – eltávolítása a jogi oktatásból, s ezzel a „jog és gazdaság” pozícióinak és tekintélyének védelme. Posner e felvetésre érdemben nem reflektált.

Ezek az általánosság szintjén mozgó bírálatokon túl kritikusai persze részletesen is elemezték Posnernek az irodalomról és az értelmezésről vallott nézeteit. Az előbbivel kapcsolatban kimutatták, hogy nem csak az általa elutasított vagy figyelmen kívül hagyott irodalomelméleti irányzatok – strukturalizmus, dekonstrukcionalizmus – törekvéseit, hanem a magáénak vallott „Új kritika” felfogását is félre érti.⁹⁸ Az interpretációra vonatkozó nézeteinek Stanley Fish által adott, megsemmisítőnek szánt kritikáját pedig már fentebb ismertettük.⁹⁹ Posner a bírálatokban szóba került egyes művek elemzése köré építette válaszáát, kifejtve az „Új kritika” általa értelmezett

⁹³ Mint azt Richard H. Weisberg megjegyzi egyik tanulmányában: „[amit] Posner bíró úr, természetesen, elmulasztott megragadni: a jog és a jogi nyelv mindig etikai választásokhoz kötődik...”. *Three Lessons from Law and Literature*. 27. *Loyola of Los Angeles Law Review* (1993), 285–303, 286; Posner könyvének korábbi recenziójában pedig azt hangsúlyozza Weisberg, hogy Posner jogelméletét és irodalomszemléletét ugyanaz a három jellemző kapcsolja össze: a tekintélyelvűség, az önkényesség és a személytelenség. RICHARD H. WEISBERG: *Entering With a Vengeance: Posner on Law and Literature*. 41. *Stanford Law Review* (1989), 1597–1626.

⁹⁴ Lásd NUSSBAUM: *Scepticism About Practical Reason...* (4. jegyzet).

⁹⁵ Lásd WEST: *Authority, Autonomy and Choice...* (33. jegyzet). James White Boyd ugyan nem közvetlenül Posnernek címezte bírálatát, de a *Justice as Translation* című művében egy teljes fejezetet szentelt a mikroökonómia tudományos nyelvezetének elemzésére, melyből a Westéhez hasonló következtetéseket vont le a mögöttes emberkép vonatkozásában. Vö. WHITE: *Justice as Translation* (7. jegyzet) 46–64. A legfrappánsabb azonban minden bizonnyal Anthony D’Amato maró gúnnyal írt parabolája, melynek főszereplője Georg Samsa, *alias* Richard Posner. ANTHONY D’AMATO: *As Georg Samsa Awoke One Morning from Uneasy Dreams He Found Himself Transformed into an Economic Analyst of Law*. 83. *Northwestern Law Review* (1989), 1012–1021. Posner válaszával (Georg Samsa replies, 83. *Northwestern Law Review* [1989], 1022–1027.) együtt magyarul: NAGY TAMÁS: *A Samsa-affér avagy egy leleplezés története. Jogelméleti Szemle*, 2006/4.

⁹⁶ RICHARD A POSNER: *Az erkölcs- és jogelmélet kérdései. Fundamentum*, 2005/4, 5–50, 6.

⁹⁷ JACK M. BALKIN: *The Domestication of Law and Literature*. 14. *Law and Social Inquiry* (1989), 787–822., különösen 790–800., 821–822; WEISBERG: *Entering With a Vengeance...* (91. jegyzet); ANN MCGILLIVRAY: *Different Voices, Different Choices: Playing at Law and Literature*. 7. *Canadian Journal of Law and Society* (1992), 253–265., 255. HEILBRUN & RESNIK: *Convergences...* (42. jegyzet), 1930.

⁹⁸ Lásd WEISBERG: *Entering With a Vengeance...* (91. jegyzet), 1606–1612.; BALKIN: *The Domestication of Law...* (95. jegyzet), 800–813; FISH: *Don’t Know Much...* (54. jegyzet); SEATON: *Law and Literature...* (4. jegyzet), 502–505.

⁹⁹ Lásd 68. jegyzet.

felfogását, és az irodalomtudományi értelmezésemleletek jogi elemzésekben való használhatóságának korlátait.¹⁰⁰

Anélkül, hogy a magam részéről állást foglalnék a vitában, itt csupán néhány megjegyzést kívánok ahhoz fűzni. Először is látni kell, hogy Posner korántsem „magányos harcos”. Épp ellenkezőleg: valójában azok a jogtudósok és jogászok vannak többségben, akik vagy tényleg nem olvasnak irodalmat – csak jogszabályokat, kommentárokat és szakcikkeket –, vagy éppen azért olvasnak, hogy kikapcsolódjanak. Az ő véleményük az irodalom haszontalanságára vonatkozóan azonban általában lábens marad, mivel magát a kérdést is értelmetlennek érzik. Ezért tulajdonképpen a „jog és irodalom” művelői hálások lehetnek Posnernek, hogy ezt az álláspontot egyáltalán megfogalmazta, s így megvitathatóvá tette. Másrészt Posner azért, hogy a saját jogról szóló gazdasági elemzését megpróbálta irodalmi művek elemzésén keresztül „tesztelni”, akarva-akaratlanul elismerte a „jog és irodalom” megközelítésének vonzerejét. Végül pedig azt is el kell ismerni, hogy egyes konkrét irodalmi művek „jog és irodalom” keretében született interpretációival szemben Posner meglehetősen tárgyilagos bírálatokat fogalmazott meg. Mindezek talán érthetővé teszik azt az ellentmondásos hatást,¹⁰¹ amit a mű kiváltott: érdekes módon ugyanis a könyv hamarosan a „jog és irodalom” kurzusok egyik leggyakrabban használt „irodalmává” vált.

A „jog és irodalommal” szembeni – adott esetben radikális – kételyek, ellenvetések megfogalmazása persze természetes részét képezik e jogelméleti irányzat kibontakozásának.

¹⁰⁰ POSNER: *Law and Literature: A Relation Reargued* (56. jegyzet), 1360–1375.

¹⁰¹ A Posneréhez hasonlóan ambivalens álláspontot fogalmaz meg Varga Csaba is fent hivatkozott tanulmányában, mert miközben általánosságban akceptálja a jog és az irodalom összekapcsolásában rejlő bölcséleti lehetőségeket, sőt hangsúlyozza, hogy e törekvés korántsem „amerikai találmány”, amennyiben az európai nemzeti jogelméletekben – a magyarban is – ennek már korábban gazdag irodalma létezett, ugyanakkor azonban élesen bírálja a narratív jogtudomány céljait és módszereit. Teszi ezt úgy – mint azt Nagy Tamás egy nemrégiben született írásában találóan megjegyzi –, hogy véleményét három történet elbeszélésébe ágyazza. Vö. VARGA: *Irodalom? Jogbölcsélet?* (20. jegyzet); NAGY TAMÁS: *Jog és irodalom* [PhD-értekezés] Szeged, 2007. 209 sk. Szintén bizonyos fokig ellentmondásos Cs. Kiss Lajos véleménye, aki a „Megjegyzések a jog és a művészet viszonyához” című írásában elsősorban a német társadalomelméleti hagyományra támaszkodva hívja fel a figyelmet a jog és irodalom összekapcsolására irányuló törekvések korlátaira. A társadalmi rendszer funkcionális differenciálódásában ugyanis eltérő szerep jut a jog és az irodalom számára. Míg az előbbi szabályoz, az utóbbi ábrázol. A két alrendszer sajátos kódok alapján működő kommunikatív szisztéma – Wittgenstein szavaival élve: két eltérő nyelvjáték –, melyek között közvetlen átjárás nem lehetséges. Az eszmefuttatás lezárásában azonban a szerző mégsem tartja kizártnak egy közös diszkurzív tér kialakításának lehetőségét. Cs. KISS LAJOS: *Megjegyzések a jog és a művészet viszonyához. Iustum Aequum Salutare*, III. 2007/2, 13–18.

